

MONIKA ADAMCZYK*

GRUPA POKOLENIOWA JAKO CZYNNIK RÓŻNICUJĄCY TYP WYTWARZANEGO KAPITAŁU SPOŁECZNEGO W POLSCE

WSTĘP

Dominację jednego typu kapitału społecznego w określonej społeczności można powiązać z wieloma czynnikami, m.in. z charakterystyczną dla niej strukturą wieku. O znaczeniu tego czynnika dla wielu sfer życia pisano już wielokrotnie. M. Ossowska, badając wpływ różnych czynników na moralność, tak pisała o wieku:

Młodzi mają silne namiętności i pragną je wszystkie zaspokoić. [...] Są zmienni w swoich pragnieniach, mocnych, póki trwają, i szybko gasnących. [...] Chcą wyższości nad innymi i zwycięstwa. Pragną tego więcej niż pieniędzy, nie doznawszy jeszcze ich braku. [...] Ufają, bo jeszcze nie byli oszukani. Ich życie skierowane jest ku przyszłości, przy czym ich ufność czyni ich odważniejszymi niż ludzi starszych. [...] Charakter ludzi starych jest raczej przeciwny. Nie są niczego pewni i oceniają wszystko poniżej wartości. Są podejrzliwi [...]. Mają skromne pragnienia i nie są szczodrzy, bo już wiedzą, jak ciężko zarobić i jak łatwo stracić¹.

Z kolei w klasycznych już koncepcjach – H. Klagesa² i R. Ingleharta³, w prowadzonych przez nich analizach wiek, a właściwie przynależność do określonej

* DR MONIKA ADAMCZYK – doktor na stanowisku adiunkta, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Instytut Socjologii, Katedra Socjologii Wiedzy i Edukacji.

¹ M. Ossowska, *Socjologia moralności. Zarys zagadnień*, Warszawa 1986, s. 35–36.

² H. Klages, *Wertorientierungen im Wandel. Rückblick, Gegenwartsanalyse, Prognosen*, Frankfurt am Main-New York 1985; tenże, *Wertedynamik. Über die Wandelbarkeit des Selbstverständlichen*, Zürich-Osnabrück 1988; tenże, *Traditionsbruch als Herausforderung: Perspektiven der Wertewandelgesellschaft*, Frankfurt am Main-New York 1993.

³ R. Inglehart, *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*, Princeton 1977; tenże, *Kultureller Umbruch. Wertewandel in der westlichen Welt*, Frankfurt am Main-New York 1989; tenże, *Modernisierung und Postmodernisierung. Kultureller, wirtschaftlicher und politischer Wandel in 43 Gesellschaften*, Frankfurt am Main-New York 1998; tenże, *Kultura a demokracja, w: Kultura ma znaczenie. Jak wartości wpływają na rozwój społeczeństw?*,

grupy pokoleniowej, uznawane są za jedną z głównych przyczyn przemian wartości. Zmiana pokoleniowa w połączeniu ze zmianą kontekstu społecznego powoduje przemiany w sferze wartości. Hipoteza braku i socjalizacji Ingleharta wskazuje, że struktura preferowanych wartości danego pokolenia zależy od tego, jaka sytuacja społeczno-ekonomiczna była dominująca w okresie wzrastania tego pokolenia. Nadaje ono tym przedmiotom najwyższą wartość, do których dostęp w okresie wzrastania był ograniczony. Można zatem przypuszczać, że w przypadku kapitału społecznego, który jest silnie powiązany z kontekstem społeczno-kulturowym, przynależność pokoleniowa jest równie istotnym czynnikiem różnicującym typ wytwarzanego kapitału społecznego.

I. DWA POKOLENIA POLAKÓW

Prowadzona analiza będzie opierać się na porównaniu dwóch pokoleń Polaków wzrastających w odmiennych społecznie, politycznie i gospodarczo okresach. Pierwsze pokolenie to osoby urodzone przed 1970 rokiem, drugie pokolenie to osoby urodzone po 1970 roku⁴. Wzrastając w odmiennych warunkach społeczno-ekonomicznych, w sytuacji większej „bliskości” świata, dzięki nie tylko zmianie ustroju, ale i wszechogarniającej globalizacji, pokolenie urodzone po 1970 roku i wchodzące w dorosłe życie po 1989 roku może tworzyć więzi wykraczające poza rodzinę i najbliższych przyjaciół i zasadniczo różniące się od pokolenia swoich rodziców⁵. Taki stan rzeczy wskazywałby na dominację kapitału wiążącego w pokoleniu osób starszych w przeciwieństwie do pokolenia osób młodszych tworzących kapitał typu pomostowego. Zgodnie z tezą R. Ingleharta nowe pokolenie jest nastawione na inne cele i wartości niż pokolenie starsze, które weszło w dorosłe życie przed 1989 rokiem⁶. Szukając przyczyn tej odmienności, można je powiązać z przemianami systemu wartości w społeczeństwie polskim. Zmiana pokoleniowa, nastawienie

red. L.E. Harrison, S.P. Huntington, przeł. S. Dymczyk, Poznań 2003; R. Inglehart, P. Norris, *Sacrum i profanum: religia i polityka na świecie*, tłum. R. Babińska, Kraków 2006.

⁴ Prowadzona analiza opiera się na wynikach badań empirycznych przeprowadzonych przez autorkę w 2008 roku na ogólnopolskiej próbie dorosłych Polaków (1000 osób).

⁵ A. Wojciechowski, *Rozległość kontaktów i siła wzajemnej pomocy w sieci powiązań społecznych*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2004, nr 3, s. 76–77.

⁶ „W 1970 r. postawiliśmy hipotezę, że porządek podstawowych wartości zachodniego społeczeństwa przesuwają się od materializmu w kierunku postmaterializmu – od nadawania najwyższej rangi zagadnieniom fizycznego utrzymania i bezpieczeństwa, do silniejszego nacisku na poczucie przynależności, autoekspresję i jakość życia. Ów zwrot swym początkiem sięgał bezprecedensowego poziomu bezpieczeństwa, zarówno fizycznego, jak i ekonomicznego, jakie charakteryzowały erę powojenną” (R. Inglehart, *Pojawienie się wartości postmaterialistycznych*, w: *Socjologia. Lektury*, red. P. Sztompka, M. Kuć, Kraków 2005, s. 334).

na nowe cele i wartości, mogą stać się jedną z przyczyn zmiany kapitału typu wiążącego na kapitał pomostowy, bardziej sprzyjający tworzeniu się społeczeństwa obywatelskiego. Problem z kapitałem społecznym w Polsce może bowiem polegać nie tyle na tym, że jest on niski, ile na fakcie koncentrowania go w grupach ludzi, którzy są lojalni tylko wobec siebie i tylko siebie wspierają⁷. Zmiana tego stanu rzeczy jest szansą na wykształcenie się nowego pokolenia Polaków, nieobarczonego dziedzictwem „realnego socjalizmu”. „Czterdziestopięcioletni okres „budowania socjalizmu” przekształcił polskie społeczeństwo znacznie głębiej, niż można by oczekiwać, mając na uwadze ciągły opór Polaków wobec rządów komunistycznych”⁸.

Pokolenie kształtowane przez mechanizmy komunistycznej indoktrynacji w znacznej większości nadal myśli i działa w sposób łudząco podobny do dawnych schematów działania⁹. A. Kubik i A. Miszalska piszą o pewnych osobliwościach obecnego stanu więzi społecznej w Polsce. Po pierwsze, zwracają uwagę na silnie integratywną funkcję zaufania w stosunku do grupy własnej i znacznie słabszą „pomostową” funkcję w relacjach międzygrupowych.

Ufamy „swoim”, jesteśmy podejrzliwi w stosunku do wszelkich „obcych”. Podstawowym kręgiem zaufania jest dla Polaków najbliższa rodzina. [...] Intensywność kontaktów rodzinnych, towarzyskich i sąsiedzkich nie zwiększa poziomu zaufania wobec innych ludzi, czyli zaufania pomostowego. Jego poziom jest w Polsce niski, co przekłada się na niski poziom gotowości do współpracy, zwłaszcza długofalowej, w takich sprawach jak na przykład wspólna praca społeczna na rzecz środowiska [...]¹⁰.

Po drugie – zdaniem autorek – w Polsce specyfiką więzi społecznej jest niski poziom zaufania w skali makrosocjalnej, powiązany z wysokim poziomem zaufania w ramach układów klikowo-mafijnych i korporacyjnych. Sprawia to – ich zdaniem – że kapitał społeczny traktowany jest jako środek do realizacji celów partykularnych, a nie do realizacji dobra wspólnego¹¹.

Dlatego szczególną uwagę w trakcie prowadzonej analizy zwrócono na zróżnicowania kapitału społecznego ze względu na przynależność do określonego pokolenia. Zainteresowanie budzi porównanie pokolenia Polaków, którzy w fazę

⁷ M. Theiss, *Kapitał społeczny środowiska lokalnego – pojęcia i problemy*, w: *Edukacja i animacja społeczna w środowisku lokalnym*, red. W. Theiss, B. Skrzypczak, Warszawa 2006, s. 119.

⁸ E. Mokrzycki, *Dziedzictwo realnego socjalizmu a demokracja zachodnia*, Warszawa 1991, s. 3.

⁹ Wielu autorów za jedną z przyczyn kłopotów w przejściu od realnego socjalizmu do demokratycznego społeczeństwa w Polsce uważa „dysfunkcyjny wzór myślowy”, nazywany „mentalnością socjalistyczną”, „duchem socjalistycznym”, „homo sovieticus”, „zniewolonym umysłem”. Wszystkie te nazwy, choć brzmią odmiennie, wskazują na ten sam długotrwały proces totalitarnych rządów, kształtujących motywację i postawy ludzi. P. Sztopek, *Socjologia zmian społecznych*, Kraków 2005, s. 228–233.

¹⁰ A. Kubik, A. Miszalska, *Czy nowa próżnia społeczna, czyli o stanie więzi społecznej w III Rzeczpospolitej*, „Kultura i Społeczeństwo” 2004, nr 2, s. 24–25.

¹¹ Tamże, s. 25.

dorosłości weszli w rzeczywistości PRL-u oraz pokolenia młodszego, które stawało przed wyzwaniami dorosłości w okresie zmian transformacyjnych po 1989 roku. Na potrzeby niniejszego studium za symboliczną datę rozdzielającą te pokolenia, a w zasadzie grupy pokoleń, ze względu na rok urodzenia, został uznany rok 1970, o czym było już pisane szerzej¹².

II. POJĘCIE POKOLENIA

Zgodnie z dokonaniem przez K. Mannheim'a rozróżnieniem pomiędzy pokoleniem a pokoleniem rzeczywistym, pokolenie tworzą członkowie społeczeństwa urodzeni w podobnym czasie, których łączą społeczne i kulturowe uwarunkowania okresu ich dzieciństwa i młodości¹³. Dopiero jednak zbiorowe i świadome uczestnictwo we wspólnym losie, ideach i koncepcjach, związanych nierozłącznie z rozwojem pokolenia, może doprowadzić do wykorzystania jego potencjału i powstania trwałego związku pokoleniowego, charakteryzującego się tym, że członkowie owego pokolenia reprezentują podobny sposób myślenia oraz postawy wobec określonych wartości¹⁴. Jak się wydaje, ów trwały związek pokoleniowy m.in. może charakteryzować Polaków urodzonych przed rokiem 1970 i po 1970, których umowna dorosłość zaczęła się przed 1989 rokiem lub później.

Prowadzona analiza zakłada tezę, że w Polsce poprzez zmianę pokoleniową (pokolenie urodzone do i po 1970 roku) dokonuje się przemiana kapitału społecznego – od typu wiążącego (opierającego się na więziach silnych i charakterystycznego dla struktur zamkniętych, np. dla rodziny) do typu pomostowego (opartego na więziach słabych, charakterystycznych dla struktur otwartych skupiających jednostki z odmiennych grup). Innymi słowy, im większy wraz z upływem czasu staje się zasób ludzki po stronie pokoleń urodzonych po 1970 roku, tym kapitał społeczny ma w większym stopniu charakter typu pomostowego. W jednej i drugiej grupie pokoleniowej poszczególne typy kapitału społecznego mogą być w sposób odmienny warunkowane – socjodemograficznie, przestrzennie i kulturowo¹⁵.

W ujęciu społeczno-kulturowym pojęcie pokolenia odwołuje się w głównej mierze do więzi. Czynnikiem społecznym w przypadku pokolenia to przede wszystkim

¹² Podział na dwie grupy pokoleń przyjęto również z powodów praktycznych – ze względu na liczebność próby badawczej (ogólnopolska reprezentatywna statystycznie próba 1000 Polaków w wieku 15 lat i więcej) – możliwe jest przeprowadzenie analizy danych tylko na dwu podgrupach wiekowych.

¹³ K. M a n n h e i m, *Ideologia i utopia*, przeł. J. Miziński, Lublin 1992, s. 156.

¹⁴ Tamże, s. 156–158.

¹⁵ Szczegółowe rozważania na temat socjodemograficznych, przestrzennych i kulturowych uwarunkowań kapitału społecznego znajdują się w książce M. A d a m c z y k, *Wprowadzenie do teorii kapitału społecznego*, Lublin 2013.

charakterystyczna więź społeczna. Pokolenie traktowane jest tu jako grupa osób urodzonych mniej więcej w tym samym czasie, mających te same doświadczenia historyczne. Na podstawie podobnych, niepowtarzalnych doświadczeń przedstawiciele pokolenia wykazują pewne podobieństwa w sposobie działania i ideologii, co odróżnia ich od generacji wcześniejszych i późniejszych¹⁶. I tak pokolenie kształtowane przez wspólne doświadczenia epoki realnego socjalizmu, niezależnie od preferowanej opcji politycznej, będzie miało wspólne kanony piękna, te same aspekty życia będzie uważać za ważne, inne zaś za mniej ważne. Pokolenie ludzi młodych, kształtowane przez odmienny system polityczny, wolny rynek i konkurencję, przemiany moralności, mimo iż żyjące w tym samym państwie, na wiele spraw będzie zapatrywać się inaczej. Te wspólne, niepowtarzalne doświadczenia, jakich doznają przedstawiciele jednego pokolenia, sprawiają, że wykazują oni pewne podobieństwa, wywołujące pomiędzy nimi trwałą więź pokoleniową. Zdaniem B. Fatygi nie jest to jednak jedyny czynnik pokoleniotwórczy, obok buntu i doświadczeń destruktywnych zalicza ona do czynników pokoleniotwórczych zarówno doświadczenie zabawy, indywidualne zaabsorbowanie karierą, jak i budowanie pozytywnych relacji społecznych¹⁷.

J. Garewicz za pokolenie uznaje

zespół ludzi, na których sposobie myślenia zaważyło decydująco to samo przeżycie, nazywane dalej przeżyciem pokoleniowym. [...] Przeżycie pokoleniowe jest przyswajane rozmaicie w zależności od indywidualnych okoliczności, w których następuje zetknięcie z owym przełomowym zdarzeniem. Ale dla wszystkich ludzi, którzy je przeżywają, jest to zdarzenie przełomowe w ich życiu, którego nie są w stanie wymazać z pamięci i przez pryzmat którego odbierają zdarzenia późniejsze¹⁸.

Przeżycie znaczącego wydarzenia historycznego, wspólnego dla grupy ludzi w zbliżonym wieku może wywołać pomiędzy nimi trwałą więź pokoleniową i przeobrazić luźną grupę młodych ludzi w zamknięty wyrażnymi granicami związek pokoleniowy¹⁹. Za taki przełomowy moment dla Polski, za „wspólne miejsce w historycznym wymiarze procesu społecznego”, można uznać zarówno rok 1989, Okrągły Stół, jak i dokonującą się na skutek tych wydarzeń transformację, która była istotna dla zmiany tak preferowanych wartości, jak i kapitału społecznego. Obok tego przełomowego momentu w historii na przemiany norm i wartości kształtujących społeczeństwo polskie mają wpływ co najmniej trzy równoległe zachodzące

¹⁶ *Słownik socjologii i nauk społecznych*, Warszawa 2004, s. 240; *Nowa Encyklopedia Powszechna PWN*, red. B. Petrozolin-Skowrońska, Warszawa 2004, s. 948; K. Olechnicki, P. Załęcki, *Słownik socjologiczny*, Toruń 1997, s. 69.

¹⁷ B. Fatyga, *Pokolenie*, w: *Encyklopedia socjologii. Suplement*, red. W. Kwaśniewicz, Warszawa 2005, s. 197.

¹⁸ J. Garewicz, *Pokolenie jako kategoria socjofilozoficzna*, „Studia Socjologiczne” 1983, nr 1, s. 77.

¹⁹ Tamże, s. 75.

mechanizmy, których oddziaływanie wydaje się mieć zasadniczy wpływ na formę kapitału społecznego.

Pierwszym z nich jest mechanizm leżący u podstaw ogólnych procesów cywilizacyjnych, w którym podstawową rolę odgrywa poziom rozwoju gospodarczego oraz stopień modernizacji kraju, jak również zwiększenie infrastruktury społecznej²⁰. Efektem tego procesu jest postępująca indywidualizacja, znajdująca odbicie we wszystkich sferach życia jednostek. W jej konsekwencji wybór wartości podyktowany jest własnymi potrzebami oraz połączony jest z przyznaniem innym prawa do dokonywania takich wyborów. Co ważne, procesy indywidualizacji wartości w społeczeństwie polskim są bardziej widoczne wśród młodszego pokolenia, lepiej wykształconego, o wyższym statusie społecznym i mieszkającego w dużych miastach. „Przyspieszenie wzrostu gospodarczego kraju, a zwłaszcza dynamiczny rozwój edukacji i zwiększenie odsetka młodzieży zdobywającej wyższe wykształcenie pozwala przewidywać nasilenie tego typu zmian”²¹. Drugim rodzajem mechanizmów są przemiany norm i wartości związane z procesami tzw. „długiego trwania”, które kształtowały ponadnarodowe różnice społeczeństw europejskich, w tym społeczeństwa polskiego. Trzeci rodzaj mechanizmów, oddziałujących na przemiany norm i wartości społeczeństw Europy, w tym Polski, to oddziaływanie specyficznych doświadczeń historycznych, które w sposób szczególnie widoczny można obserwować w krajach postkomunistycznych²².

Mając świadomość dokonywania daleko idących uproszczeń, można wyodrębnić w Polsce dwie podstawowe grupy pokoleń – pokolenia Polaków urodzonych do i po roku 1970. Podział ten jakkolwiek symboliczny, ilustruje pewną tendencję. Osoby urodzone do 1970 roku w większości swoją ścieżkę edukacyjną ukończyły w okresie Polski Ludowej, w okresie tym również rozpoczęły swoją ścieżkę kariery zawodowej, a w wielu przypadkach również ją zakończyły, przechodząc na emerytury czy renty. Osoby urodzone po 1970 roku nierzadko kończyły swoją ścieżkę edukacyjną i wchodziły w fazę aktywności zawodowej w okresie przełomu lat 90. Młodzi ludzie urodzeni po 1981 roku, o których można powiedzieć, że nie poznali prawdziwego „smaku” Polski Ludowej, rozpoczynali swoją edukację w III RP. W przypadku pokolenia urodzonego do 1970 roku w warunkach, w jakich to po-

²⁰ W krajach takich jak Polska, znajdujących się w trakcie transformacji systemowej, znaczenie zasobów infrastruktury i inwestycji w tym zakresie jest bardzo duże. Wynika to z wieloletnich zaniedbań i dysproporcji dotyczących m.in. ilościowego powiększania infrastruktury, która jest fundamentem życia społecznego. M. C e s a r s k i, *Infrastruktura społeczna w Polsce po 1989 r. Zasób i jego zmiany*, „Polityka Społeczna” 2004, nr 7, s. 7.

²¹ A. J a s i ń s k a - K a n i a, M. M a r o d y, *Polacy w procesie przemian norm i wartości społeczeństw Europy*, w: *Polska w Zjednoczonej Europie. Substrat ludzki i kapitał społeczny. Materiały z Konferencji Komitetu „Polska w Zjednoczonej Europie” przy Prezydium Polskiej Akademii Nauk oraz Fundacji Rektorów Polskich*, Warszawa 2006, s. 14.

²² Mowa tu o takich czynnikach sytuacyjnych, jak m.in. zmiany koniunktury gospodarczej czy zmiany kierunku polityki państwa.

kolenie żyło, i abstrahując od krótkiego okresu „Solidarności” z początku lat 80., kapitał społeczny typu pomostowego, oparty na słabych więziach zrzeszeniowych i krzyżujących się relacjach pomiędzy grupami, nie miał racji bytu. Pokolenie to żyło w „fikcyjnej otwartości”, w rzeczywistości jednak pozostawało w układach zamkniętych (najczęściej rodzinnych), uciekało w niszę prywatności, do której ani państwo, ani „obcy” nie mieli wstępu. Nawet jeśli pojawiały się okresy jakiejś otwartości, to jedynie w celu tworzenia frakcji przeciw systemowi i państwu, a co za tym idzie, przeciw ludziom z tym systemem związanym. W takiej sytuacji nie dziwi brak możliwości wytwarzania więzi horyzontalnych, zdolnych do tworzenia kapitału pomostowego. Należy przypuszczać, że obok wytwarzanego przez ówczesne pokolenia kapitału społecznego typu wiążącego, funkcjonowały również sieci wytwarzające kapitał społeczny typu podległościowego, opierający się na pionowych więziach podległości²³. Polska Ludowa kontrolowana była z zewnątrz, jednak nie było to sterowanie „ręczne”, lojalny aparat polityczny funkcjonował na miejscu. Oznacza to, że tworzył on swoje struktury, sieci kontaktów, zależności i podległości. Przez blisko pół wieku w Polsce panował system zwany komunistycznym i nie wszyscy obywatele tego kraju z nim walczyli – wielu żyło, dbało o bycie poprawnym politycznie, aby korzystać ze związanych z tym przywilejów. Wielu wierzyło w ten system, w swoją w nim rolę i zasługi dla kraju. Nie można również nie zauważyć, że w dotychczasowej historii Polski po 1989 roku żadna partia polityczna poza SLD nie miała tak wiernego i regularnie uczestniczącego w wyborach elektoratu. Trudno zatem byłoby twierdzić, że pokolenie urodzone do 1970 roku wytwarzało tylko kapitał społeczny typu wiążącego²⁴.

III. TYPY KAPITAŁU SPOŁECZNEGO A PRZYNALEŻNOŚĆ DO OKREŚLONEJ GRUPY POKOLENIOWEJ

Zgodnie z przyjętym modelem teoretycznym pokolenia urodzone do 1970 roku powinny wykazywać silniejszą dyspozycję do wytwarzania kapitału społecznego typu wiążącego niż pomostowego. Ten ostatni w większym stopniu powinien charakteryzować pokolenia młodsze. Jednocześnie zakłada się, że obie grupy pokoleniowe cechuje równocześnie dyspozycja do wytwarzania kapitału spo-

²³ S. Szreter, M. Woolcock, *Helth by Association? Social Capital, Social Theory, and the Political Economy of Public Health*, „International Epidemiological Association” 2004, Vol. 33, no. 4, s. 655.

²⁴ Potwierdzeniem dla takiego obrazu elektoratu SLD jest przeprowadzone przez CBOS badanie dotyczące zmiany preferencji politycznych. B. Roguska, *Komunikat z badań CBOS, BS/172/99, Zmiany w psychologicznych profilach elektoratów partyjnych*, Warszawa 1999, s. 111.

łecznego typu podległościowego. Dokonujący się proces zmiany pokoleniowej prowadzi do powolnego przeobrażenia charakteru społeczeństwa polskiego – od społeczeństwa wytwarzającego przede wszystkim kapitał wiążący do społeczeństwa wytwarzającego w większym stopniu kapitał pomostowy – przypuszczenie to jest częścią tezy generalnej, zgodnie z którą w społeczeństwie polskim wprawdzie przeważa kapitał społeczny typu wiążącego, ale rozwija się on w kierunku kapitału pomostowego właśnie poprzez zmianę pokoleniową. Czy taka tendencja w świetle uzyskanych wyników empirycznych faktycznie jest zauważalna? Wstępnej odpowiedzi na to pytanie można udzielić na podstawie analizy zależności pomiędzy zmiennymi powstałymi na podstawie analizy czynnikowej, reprezentującymi wymiary poszczególnych typów kapitału społecznego a przynależnością do grupy pokoleniowej.

Tabela 1. Przynależność do grupy pokoleniowej a skala zakresu przyjacielskich sieci społecznych (kapitał wiążący, pomostowy)

Skala od 1 do 5, gdzie 1 – bardzo niski poziom, a 5 – bardzo wysoki poziom		1 – bardzo niski	2	3	4	5 – bardzo wysoki	4 + 5	Nie dotyczy	Wartość średnia
	N=	w %	w %	w %	w %	w %	w %	w %	x
Wszyscy Polacy w wieku 15 lat i więcej	1000	10	18	31	35	1	36	5	3,0
Grupa pokoleniowa starsza „do 70.” (osoby w wieku 38 lat i więcej)	571	13↑0,01	21↑0,01	35↑0,01	30↓0,01	1	30↓0,01	-	2,8
Grupa pokoleniowa młodsza „po 70.” (osoby w wieku 15 – 37)	429	6↓0,01	13↓0,01	26↓0,01	41↑0,01	2	43↑0,01	12	3,2

Źródło: badania własne.

Zgodnie z podziałem proponowanym przez M. Theiss można wyróżnić trzy podstawowe wymiary kapitału społecznego – strukturalny, regulatywny i be-

hawioralny²⁵. Do grupy zmiennych opisujących wymiar strukturalny kapitału wiążącego i pomostowego należy zakres przyjacielskich sieci społecznych²⁶. Zgodnie z wynikami analizy czynnikowej zmienna ta dla obu typów kapitału społecznego jest jakościowo taka sama, tzn. do jej zbudowania zostały użyte te same składowe. Dlatego też analizę można przeprowadzić zbiorczo dla obu typów. Na poziomie populacji generalnej okazuje się, że istnieje słaba ujemna korelacja pomiędzy wiekiem a zakresem przyjacielskich sieci społecznych (r -Pearsona = -0,273, przy poziomie istotności 0,01). W społeczeństwie polskim najwyraźniej wraz ze wzrostem wieku spada zakres przyjacielskich sieci społecznych. Wniosek ten odzwierciedla się również w kontekście przynależności do grupy pokoleniowej. Podczas gdy 30% grupy pokoleniowej starszej reprezentuje podwyższony zakres przyjacielskich sieci społecznych (łącznie odsetek dla czwartego i piątego stopnia skali), to odsetek ten w przypadku grupy pokoleniowej młodszej wynosi aż 43 punkty procentowe. Oba wyniki są statystycznie istotnie różne od wyniku dla populacji generalnej. Sytuacja odwrotna ma miejsce na początku skali – podczas gdy 34% grupy pokoleniowej starszej reprezentuje obniżony zakres sieci przyjacielskich (łącznie odsetek dla pierwszego i drugiego stopnia skali), to w przypadku grupy pokoleniowej młodszej odsetek ten wynosi tylko 19 punktów procentowych.

Można w związku z tym powiedzieć, że społeczeństwo polskie charakteryzuje się stosunkowo rozbudowanymi społecznymi sieciami przyjacielskimi (przewaga łącznego wskaźnika z czwartego i piątego stopnia skali nad łącznym wskaźnikiem z pierwszego i drugiego stopnia skali: 36% wobec 28%), do czego w większym stopniu przyczynia się grupa pokoleniowa młodsza niż starsza – stosunek łącznego wskaźnika z pierwszego i drugiego stopnia skali (obniżony zakres przyjacielskich sieci społecznych) do łącznego wskaźnika z czwartego i piątego stopnia skali (podwyższony zakres tego typu sieci) w przypadku grupy pokoleniowej starszej wynosi 34% wobec 30%. W przypadku grupy pokoleniowej młodszej relacja jest odwrotna – 19% wobec 43%. Zgodnie z koncepcją teoretyczną, podwyższony zakres przyjacielskich sieci społecznych wskazuje na silniejszą dyspozycję do tworzenia kapitału społecznego typu pomostowego, zaś obniżony zakres tego rodzaju sieci – na silniejszą dyspozycję do tworzenia kapitału wiążącego. Powyższe wyniki potwierdzają przypuszczenie, że to młodsza grupa pokoleniowa będzie tworzyć w większym stopniu przyjacielskie sieci społeczne, a w związku z tym wykazywać silniejszą dyspozycję do tworzenia kapitału społecznego pomostowego niż starsza grupa pokoleniowa.

²⁵ M. Theiss, *Krewni – znajomi – obywatele. Kapitał społeczny a lokalna polityka społeczna*, Toruń 2007, s. 166.

²⁶ Zgodnie z wynikami analizy czynnikowej skalę zakresu społecznych sieci przyjacielskich zbudowano na podstawie deklaracji respondentów dotyczących poparcia dla trzech stwierdzeń: „mam liczne grono przyjaciół”, „podtrzymywanie kontaktów z moimi przyjaciółmi jest dla mnie bardzo ważne” oraz „spędzam dużo czasu, odwiedzając przyjaciół”.

Wymiar strukturalny kapitału społecznego typu pomostowego reprezentuje jedna dodatkowa zmienna: zakres sieci kontaktów z bliższym otoczeniem społecznym²⁷. Zasięg społecznych kontaktów z otoczeniem jest istotnym wskaźnikiem pozwalającym dokonać identyfikacji „słabych” lub „silnych” więzi sterujących podejmowaniem i podtrzymywaniem określonych kontaktów²⁸. Jest to ważny wskaźnik szczególnie w kontekście kapitału społecznego typu pomostowego, który, najogólniej mówiąc, pozwala jednostkom i grupom społecznym na efektywne korzystanie ze swoich kontaktów, zasobów i związków z innymi²⁹. Wynik analizy korelacyjnej r-Pearsona = -0,148 (przy poziomie istotności 0,01) pozwala na wnioskowanie, że w społeczeństwie polskim – podobnie jak w przypadku zakresu przyjacielskich sieci społecznych – wraz ze wzrostem wieku spada zakres sieci kontaktów z bliższym otoczeniem społecznym. Do podobnych wniosków skłaniają wyniki analizy identyfikacji znaczących pól w tablicach dwuzmiennowych – w przypadku grupy pokoleniowej starszej łączny wskaźnik z pierwszego i drugiego stopnia skali (obniżony zakres sieci kontaktów) wynosi 40% i jest to statystycznie istotnie więcej niż dla populacji generalnej (33%). W przypadku grupy pokoleniowej młodszej zachodzi sytuacja odwrotna (24% wobec 33%). Jednocześnie młodsza grupa pokoleniowa częściej niż starsza reprezentuje bardzo wysoki zakres sieci kontaktów z bliższym otoczeniem społecznym (wskaźnik z piątego stopnia skali) – 9% wobec 6%. Oba wyniki odbiegają statystycznie istotnie od wyniku dla całej populacji generalnej.

Można zatem powiedzieć, że społeczeństwo polskie charakteryzuje się stosunkowo słabo rozbudowanymi kontaktami z bliższym otoczeniem społecznym (przewaga łącznego odsetka z pierwszego i drugiego stopnia skali nad łącznym odsetkiem z czwartego i piątego stopnia skali: 33% wobec 28%), do czego jednak w większym stopniu przyczynia się grupa pokoleniowa starsza niż młodsza – stosunek łącznego wskaźnika z pierwszego i drugiego stopnia skali (obniżony zakres kontaktów z bliższym otoczeniem społecznym) do łącznego wskaźnika z czwartego i piątego stopnia skali (podwyższony zakres kontaktów) w przypadku grupy pokoleniowej starszej wynosi 40% wobec 26%. W przypadku grupy pokoleniowej młodszej relacja jest zupełnie odwrotna – 24% wobec 31%. Ustalona reguła w przypadku zakresu przyjacielskich sieci społecznych powtarza się również tutaj – zakres sieci kontaktów z bliższym otoczeniem społecznym jest obniżony, co wskazuje na podwyższoną dyspozycję społeczeństwa polskiego do wytwarzania kapitału wiążącego. „Odpowiedzialna” za ten stan rzeczy jest jednak starsza grupa pokoleniowa.

²⁷ Zgodnie z wynikami analizy czynnikowej zmienna ta jest definiowana jako ilość osób z grona sąsiadów oraz osób znanych poprzez dzieci lub żonę/ męża, z którymi był kontakt w ciągu ostatnich trzech miesięcy.

²⁸ M. Theiss, *Krewini – znajomi – obywatele. Kapitał społeczny a lokalna polityka społeczna*, s. 166.

²⁹ N.C. Jurik, G. Cavender, J. Cowgil, *Searching for Social Capital in U.S. Microenterprise Development Programs*, „Journal of Sociology & Social Welfare” 2006, Vol. 33, no. 3, s. 153–154.

Młodsza – przejawia wyraźną tendencję do tworzenia szerokiej sieci kontaktów z bliższym otoczeniem społecznym, co – zgodnie z koncepcją teoretyczną – jednoznacznie wskazuje na podwyższoną dyspozycję młodszej grupy pokoleniowej do wytwarzania kapitału społecznego typu pomostowego. Przynajmniej w wymiarze strukturalnym kapitału społecznego potwierdza się tym samym teza o większej dyspozycji młodszej niż starszej grupy pokoleniowej do tworzenia kapitału pomostowego i dokonującej się na skutek zmiany pokoleniowej przemianie charakteru kapitału społecznego w Polsce.

Tabela 2. Przynależność do grupy pokoleniowej a zakres sieci kontaktów z bliższym otoczeniem społecznym (kapitał pomostowy)

Skala od 1 do 5, gdzie 1 – bardzo niski poziom, a 5 – bardzo wysoki poziom	N	1	2	3	4	5 –	4 + 5	Nie dotyczy	Wartość średnia
		– bardzo niski				bardzo wysoki			
Wszyscy Polacy w wieku 15 lat i więcej	1000	4	29	34	21	7	28	5	3,0
Grupa pokoleniowa starsza „do 70.” (osoby w wieku 38 lat i więcej)	571	5↑0,05	35↑0,01	34	20	6↓0,01	26	-	2,9
Grupa pokoleniowa młodsza „po 70.” (osoby w wieku 15–37)	429	2↓0,01	22↓0,01	33	21	9↑0,05	31	12	3,2

Źródło: badania własne.

Do wymiaru regulatywnego kapitału społecznego odnoszą się zmienne dotyczące zakresu zaufania na różnych poziomach życia społecznego³⁰. Pierwszym omawianym typem zaufania jest zaufanie instytucjonalne w trzech postaciach: zaufanie wobec instytucji publicznych krajowych, instytucji międzynarodowych i wobec instytucji silnie zhierarchizowanych. Na poziomie populacji generalnej analiza korelacyjna nie

³⁰ W artykule przyjęto ogólnie akceptowane w literaturze przedmiotu rozróżnienie zaufania zależnie od różnych płaszczyzn życia, do których się odnosi, tzn. zaufania interpersonalnego, instytucjonalnego i zgeneralizowanego. S. Panter, *Sozialkapital. Entwicklung und Anatomie eines interdisziplinären Konzepts*, w: W. Ötsch, S. Panter, *Ökonomik und Sozialwissenschaft*, Marburg 2002, s. 155–157; P. Szotomпка, *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, Kraków 2007, s. 310; R. Putnam, *Demokracja w działaniu. Tradycja we współczesnych Włoszech*, przekł. J. Szacki, Kraków 1995, s. 258; tenże, *Bowling Alone: malejący społeczny kapitał Ameryki*, „Res Publica Nowa” 1996, nr 6, s. 17.

wykazała żadnych wyraźnych związków pomiędzy wiekiem a poziomem zaufania wobec instytucji publicznych krajowych³¹, bez względu na typ kapitału. Podobnie w przypadku przynależności do grupy pokoleniowej. Analiza zależności w tablicy dwuzmiennej pokazała wprawdzie pewne różnice statystyczne pomiędzy obiema grupami pokoleniowymi względem poziomu zaufania wobec instytucji publicznych, ale nie układają się one w żaden jednolity wzór.

Uzyskane wyniki pokazują jednoznacznie, że Polacy nie darzą zbytnim zaufaniem instytucji publicznych krajowych. Odsetki z pierwszego i drugiego stopnia skali (obniżony poziom zaufania) są wyższe od odsetek z czwartego i piątego stopnia skali (podwyższony poziom zaufania) – w przypadku kapitału społecznego typu wiążącego jest to stosunek 36% wobec 21%, w przypadku kapitału pomostowego – 36% wobec 20% i dla kapitału podległościowego – 33% wobec 23%. Okazuje się zatem, że stosunkowo najwyższy poziom zaufania społecznego wobec instytucji publicznych krajowych charakterystyczny jest dla kapitału społecznego typu podległościowego. Jednocześnie można powiedzieć, że bez względu na typ kapitału społecznego wiek i przynależność do grupy pokoleniowej nie wpływają na to, czy poziom zaufania jest podwyższony czy obniżony.

Kolejną zmienną reprezentującą wymiar regulatywny kapitału społecznego jest poziom zaufania wobec instytucji publicznych międzynarodowych³². Zgodnie z wynikami analizy czynnikowej powyższa zmienna w przypadku kapitału społecznego typu wiążącego i podległościowego jakościowo jest taka sama – tzn. została zbudowana w oparciu o te same składowe. W związku z tym analiza dla obu typów kapitału zostanie przeprowadzona zbiorczo. Okazuje się, że na poziomie populacji generalnej występuje słaba korelacja dodatnia (r -Pearsona = 0,123, przy poziomie istotności 0,01). Oznacza to, że w przypadku kapitału społecznego typu wiążącego i podległościowego wyższy wiek „sprzyja” wyższemu poziomowi zaufania wobec instytucji publicznych międzynarodowych. Wniosek ten bardzo wyraźnie potwierdzają wyniki analizy znaczących pól w tablicach dwuzmiennej, które wykazały, że grupa pokoleniowa starsza faktycznie charakteryzuje się podwyższonym zaufaniem wobec instytucji publicznych międzynarodowych – łączny wskaźnik z czwartego i piątego stopnia skali, reprezentujący podwyższony poziom zaufania wynosi aż 46%. W przypadku młodszej grupy pokoleniowej wskaźnik ten wynosi zaledwie 29%. Oba wskaźniki odbiegają statystycznie istotnie od wskaźnika dla całej popu-

³¹ Zmienna powstała na podstawie wyników analizy czynnikowej – zgodnie z nimi na zaufanie wobec instytucji publicznych krajowych „składają się” deklaracje zaufania respondentów wobec: Sejmu, rządu, urzędów administracji państwowej, urzędów administracji samorządowej, sądów (kapitał wiążący). W przypadku kapitału społecznego typu pomostowego powyższa lista została skrócona o „sądy”, zaś w przypadku kapitału podległościowego o „urzędy administracji państwowej”.

³² Zmienna utworzona na podstawie deklaracji respondentów dotyczących poziomu zaufania wobec Unii Europejskiej i NATO oraz dodatkowo w przypadku kapitału pomostowego wobec demokracji.

lacji generalnej (38%). Dodatkowo dla starszej grupy pokoleniowej łączny odsetek z czwartego i piątego stopnia skali znacznie przewyższa łączny odsetek z pierwszego i drugiego stopnia skali (46% wobec 27%). W przypadku młodszej grupy pokoleniowej można mówić tylko o równowadze łącznych odsetków z obu końców skali (29% wobec 31%).

Tabela 3. Przynależność do grupy pokoleniowej a poziom zaufania wobec instytucji publicznych międzynarodowych (kapitał wiążący i podległościowy)

Skala od 1 do 5, gdzie 1 – bardzo niski poziom, a 5 – bardzo wysoki poziom	N=	1 – bardzo niski	2	3	4	5 – bardzo wysoki	4 + 5	Nie dotyczy	Wartość średnia
		w %	w %	w %	w %	w %	w %	w %	
Wszyscy Polacy w wieku 15 lat i więcej	1000	9	20	28	37	1	38	5	3
Grupa pokoleniowa starsza „do 70.” (osoby w wieku 38 lat i więcej)	571	9	18	28	44↑0,01	2	46↑0,01	-	3,1
Grupa pokoleniowa młodsza „po 70.” (osoby w wieku 15–37)	429	9	22	29	28↓0,01	0	29↓0,01	12	2,9

Źródło: badania własne.

Uzyskane wyniki empiryczne wskazują, że kapitał społeczny typu wiążącego i podległościowego „łączy” się z podwyższonym poziomem zaufania wobec instytucji publicznych międzynarodowych. Dla populacji generalnej łączny odsetek z czwartego i piątego stopnia skali (podwyższony poziom zaufania) znacznie przewyższa łączny odsetek z pierwszego i drugiego stopnia skali (obniżony poziom zaufania) – stosunek ten wynosi 38% wobec 29%. „Odpowiedzialna” za ten stan rzeczy jest starsza grupa pokoleniowa, która wykazuje znacznie wyższy poziom tego rodzaju zaufania instytucjonalnego niż grupa pokoleniowa młodsza. Tym samym jest to wynik inny niż się spodziewano. Podwyższona dyspozycja do wytwarzania kapitału społecznego pomostowego wiąże się z podwyższonym poziomem zaufania instytucjonalnego. Zgodnie z tezą generalną obie tendencje powinny odzwierciedlać się w grupie pokoleniowej młodszej. Zaufanie wobec instytucji międzynarodowych tej regule najwyraźniej nie podlega, przynajmniej w przypadku kapitału wiążącego i podległościowego.

Tabela 4. Przynależność do grupy pokoleniowej a poziom zaufania wobec demokracji i instytucji publicznych międzynarodowych (kapitał pomostowy)

Skala od 1 do 5, gdzie 1 – bardzo niski poziom, a 5 – bardzo wysoki poziom		1 – bardzo niski	2	3	4	5 – bardzo wysoki	4 + 5	Nie doty- czy	Wartość średnia
	N=	w %	w %	w %	w %	w %	w %	w %	x
Wszyscy Polacy w wieku 15 lat i więcej	1000	2	33	34	18	9	26	5	3,0
Grupa pokoleniowa starsza „do 70.” (osoby w wieku 38 lat i więcej)	571	2	38↑0,01	35	17	8	25	-	2,9
Grupa pokoleniowa młodsza „po 70. (osoby w wieku 15–37)	429	2	25↓0,01	32	19	10	29	12	3,1

Źródło: badania własne

Odmienne kształtuje się sytuacja w przypadku kapitału społecznego typu pomostowego. Poziom zaufania do instytucji międzynarodowych i demokracji tworzy słabą ujemną korelację ze zmienną wiek (r -Pearsona = $-0,173$, przy poziomie istotności $0,01$)³³. Okazuje się zatem, że w przypadku kapitału społecznego typu pomostowego w populacji generalnej wraz ze wzrastającym wiekiem spada poziom zaufania wobec demokracji i instytucji międzynarodowych. Wniosek ten potwierdza analiza identyfikacji znaczących pól w tablicach dwuzmiennowych. W przypadku grupy pokoleniowej starszej wskaźnik z drugiego stopnia skali (niski poziom zaufania) wynosi 38%, co jest wynikiem statystycznie istotnie wyższym w stosunku do populacji generalnej (33%). W przypadku grupy pokoleniowej młodszej zachodzi sytuacja odwrotna. Wskaźnik z drugiego stopnia skali w wysokości 25% jest wynikiem statystycznie istotnie niższym od wyniku dla całej populacji (33%). Ogółem poziom zaufania wobec instytucji międzynarodowych w przypadku kapitału społecznego typu pomostowego nie jest wysoki. Dla populacji generalnej łączny odsetek z pierwszego i drugiego stopnia skali (obniżony poziom zaufania)

³³ W kontekście kapitału społecznego typu pomostowego pytanie o zaufanie do demokracji w sposób naturalny łączy się ze wskaźnikami odnoszącymi się do zaufania instytucjonalnego. W prezentowanej analizie kapitał społeczny typu pomostowego charakteryzuje społeczeństwo obywatelskie, ono zaś nie może funkcjonować w innym systemie, jak tylko w demokratycznym. P. G l i Ń s k i, *Demokracja bez partycypacji. O konieczności zaangażowania obywatelskiego uczniów*, w: *Wychowanie. Pojęcia – procesy – konteksty. Interdyscyplinarne ujęcie*, t. 4, red. M. Dudzikowa, M. Czerepaniak-Walczak, Gdańsk 2008, s. 173.

przewyższa odsetek z czwartego i piątego stopnia skali (podwyższony poziom zaufania) – 35% wobec 26%. Dzieje się tak głównie za sprawą starszej grupy pokoleniowej, która w znacznie mniejszym zakresie niż młodsza grupa pokoleniowa darzy zaufaniem instytucje publiczne międzynarodowe. W przypadku starszej grupy pokoleniowej łączny wskaźnik dla pierwszego i drugiego stopnia skali (obniżony poziom zaufania) wynosi 40%, co jest wynikiem statystycznie istotnie wyższym niż wskaźnik z obu stopni skali dla populacji generalnej (35%). W przypadku młodszej grupy pokoleniowej ma miejsce sytuacja dokładnie odwrotna – łączny wskaźnik dla pierwszego i drugiego stopnia skali (obniżony poziom zaufania) wynosi 27%, co jest wynikiem statystycznie istotnie niższym niż wynik dla populacji generalnej (35%). Dodatkowo starsza grupa pokoleniowa charakteryzuje się znaczną przewagą łącznego odsetka z pierwszego i drugiego stopnia skali, reprezentującego obniżony poziom zaufania nad łącznym odsetkiem z czwartego i piątego stopnia skali, reprezentującego podwyższony poziom zaufania (40% wobec 25%). W przypadku młodszej grupy pokoleniowej można mówić o równowadze – łączne odsetki z obu końców skali są podobne (27% wobec 29%). W świetle powyższych wyników zawarte w tezie generalnej przypuszczenie, że młodsze pokolenie charakteryzuje się silniejszą dyspozycją do wytwarzania kapitału społecznego pomostowego niż pokolenie starsze, potwierdza się. Kapitał społeczny pomostowy zakłada podwyższony poziom zaufania, w tym przypadku cechuje się nim młodsza grupa pokoleniowa.

Ostatnią zmienną analizowaną w kontekście zaufania społecznego instytucjonalnego jest poziom zaufania wobec instytucji silnie zhierarchizowanych³⁴. Zmienna ta jest analizowana jedynie w przypadku kapitału podległościowego, który charakteryzuje się pionowymi zależnościami władzy i podległości, będącymi typowymi więziami w instytucjach zhierarchizowanych³⁵. Analiza korelacyjna wykazała, że w populacji generalnej obowiązuje reguła, że wraz ze wzrastającym wiekiem wzrasta poziom zaufania wobec instytucji silnie zhierarchizowanych (r -Pearsona = 0,185, przy poziomie istotności 0,01). W kontekście przynależności do grupy pokoleniowej powyższy wniosek potwierdza również analiza metodą identyfikacji znaczących pól w tablicy dwuzmiennej. Wykazała ona istnienie statystycznie istotnych odstępstw, zachodzących pomiędzy grupami pokoleniowymi a dominującym wzorem w populacji generalnej. Grupa pokoleniowa młodsza charakteryzuje się obniżonym poziomem zaufania wobec instytucji silnie zhierarchizowanych – łączny wskaźnik z czwartego i piątego stopnia skali wynosi 21%, co jest wynikiem statystycznie istotnie niższym od wyniku dla całej populacji generalnej (27%). W przypadku starszej grupy pokoleniowej ma miejsce sytuacja odwrotna – łączny wskaźnik

³⁴ Przez instytucje silnie zhierarchizowane rozumie się w prowadzonej analizie instytucje charakteryzujące się silnymi pionowymi więziami zależności i podporządkowania, takimi jak wojsko, policja i Kościół rzymskokatolicki.

³⁵ K. B e z a n s o n, *Gender and the Limits of Social Capital*, „Canadian Review of Sociology & Anthropology” 2006, Vol. 43, no. 4, s. 429.

z czwartego i piątego stopnia skali wynosi 32%, co jest z kolei wynikiem statystycznie istotnie wyższym od wyniku dla całej populacji generalnej.

Tabela 5. Przynależność do grupy pokoleniowej a poziom zaufania wobec instytucji silnie zhierarchizowanych (kapitał podległościowy)

Skala od 1 do 5, gdzie 1 – bardzo niski poziom, a 5 – bardzo wysoki poziom	N=	1 – bardzo niski	2	3	4	5 – bardzo wysoki	4 + 5	Nie dotyczy	Wartość średnia
		w %	w %	w %	w %	w %	w %	w %	x
Wszyscy Polacy w wieku 15 lat i więcej	1000	3	31	34	20	8	27	5	3,0
Grupa pokoleniowa starsza „do 70.” (osoby w wieku 38 lat i więcej)	571	2	30	36	22↑0,05	10↑0,01	32↑0,01	-	3,1
Grupa pokoleniowa młodsza „po 70.” (osoby w wieku 15–37)	429	3	33	30	16↓0,05	5↓0,01	21↓0,01	12	2,9

Źródło: badania własne.

Podobnie jak w przypadku kapitału społecznego typu pomostowego i zaufania wobec instytucji publicznych międzynarodowych nieco zaskakująco okazuje się, że nawet w przypadku kapitału społecznego typu podległościowego obowiązuje reguła ograniczonego zaufania instytucjonalnego³⁶. W populacji generalnej łączny wskaźnik na pierwszym i drugim stopniu skali (obniżony poziom zaufania) wynosi 34%, na czwartym i piątym stopniu skali (podwyższony poziom zaufania) – 28%. „Odpowiedzialna” za taki stan rzeczy w większym stopniu jest grupa pokoleniowa młodsza, która wyraźnie wykazuje tendencję do nieufności wobec instytucji silnie zhierarchizowanych.

Kolejną zmienną związaną z wymiarem regulatywnym kapitału społecznego jest poziom zaufania interpersonalnego. Zaufanie interpersonalne jest uznawane

³⁶ Liczne badania krajowe i europejskie wskazują na niski poziom zaufania instytucjonalnego, jak również zgeneralizowanego. Por. EFILWC, *First European Quality of Life Survey: Participation in Civil Society*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Dublin 2006 i 2012; Wskaźnik zaufania społecznego w całym okresie od 1992 do 2013 pozostaje na poziomie 2–3 niższym od średniej Unii Europejskiej. J. Czapliński, P. Błędowski, *Stan społeczeństwa obywatelskiego. Aktywność i jakość życia osób w podeszłym wieku. Diagnoza Społeczna 2013 Warunki i Jakość Życia Polaków – Raport*, Warszawa 2013, s. 296.

w literaturze przedmiotu za jeden z podstawowych składników kapitału społecznego, co wynika z faktu, że to dzięki zaufaniu wzrasta zdolność do współpracy i koordynacji działań³⁷. W ramach każdego z typów kapitału społecznego istnieje pewien krąg osób, do którego to zaufanie odnosi się szczególnie. W przypadku kapitału społecznego typu wiążącego jest to rodzina lub osoby spoza rodziny, ale które się dobrze zna, w przypadku kapitału społecznego typu podległościowego – zwierzchnicy w pracy lub w organizacjach społecznych. Zaufanie interpersonalne w ramach kapitału społecznego typu pomostowego nie jest zawężane do określonego grona osób i odnosi się do wszystkich ludzi.

Czy wiek i przynależność do grupy pokoleniowej warunkuje poziom zaufania interpersonalnego? W przypadku kapitału społecznego typu wiążącego stwierdzono tego typu słabą korelację (r -Pearsona = 0,135, przy poziomie istotności 0,01). Oznacza ona, że w populacji generalnej wraz ze wzrostem wieku wzrasta poziom zaufania interpersonalnego. Potwierdza to również analiza metodą identyfikacji znaczących pól w tablicy dwuzmiennej, która wykazuje istnienie statystycznie istotnych odstępstw zachodzących pomiędzy podgrupami wiekowymi a dominującym wzorem w całej populacji. Podczas gdy zdecydowanie ponad 1/3 grupy pokoleniowej starszej wykazuje podwyższony poziom zaufania interpersonalnego (łączny wskaźnik z czwartego i piątego stopnia skali – 38%), to w przypadku grupy pokoleniowej młodszej wskaźnik ten wynosi tylko 30%. Przy czym oba wyniki są statystycznie istotnie różne od wyniku dla całej populacji generalnej (35%).

Można zatem sformułować wniosek, że kapitał społeczny typu wiążącego charakteryzuje się podwyższonym poziomem zaufania interpersonalnego w rozumieniu zaufania wobec rodziny i osób znanych (w populacji generalnej łączny wskaźnik z pierwszego i drugiego stopnia skali – reprezentujący niski poziom zaufania – nie przekracza 30%, wskaźnik z czwartego i piątego stopnia skali – reprezentujący wysoki poziom zaufania – wynosi 34%), przy czym to grupa pokoleniowa starsza w większym stopniu niż młodsza ten podwyższony poziom zaufania generuje. W przypadku kapitału społecznego pomostowego zaufanie interpersonalne nie jest zawężane do określonej grupy osób. Obniżony poziom zawężonego zaufania interpersonalnego młodszej grupy pokoleniowej pośrednio wskazuje na jej słabszą dyspozycję do wytwarzania kapitału społecznego wiążącego niż starszej grupy pokoleniowej. Teza generalna o przemianie charakteru kapitału społecznego w Polsce poprzez zmianę pokoleniową zyskuje tym samym kolejne potwierdzenie. Czy powyższa reguła również obowiązuje dla innych typów kapitału społecznego? Okazuje się, że nie – tak w przypadku kapitału społecznego typu pomostowego, jak i podległościowego analiza korelacyjna nie wykazuje żadnych zależności pomiędzy zaufaniem interpersonalnym a wiekiem czy przynależnością do grupy pokoleniowej. W jednym i drugim przypadku tendencją do obniżonego poziomu zaufania

³⁷ F. Fukuyama, *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, tłum. z jęz. ang. A. i L. Śliwa, Warszawa 1997, s. 38.

interpersonalnego (łączny wskaźnik z czwartego i piątego stopnia skali niższy od łącznego odsetka z pierwszego i drugiego stopnia: kapitał społeczny pomostowy: 29% wobec 52%, kapitał społeczny podległościowy: 31% wobec 36%) nie wyjaśnia przynależności do starszej lub młodszej grupy pokoleniowej. Nie można więc w tym przypadku wnioskować o przemianie charakteru kapitału społecznego ze względu na zmianę pokoleniową.

Tabela 6. Przynależność do grupy pokoleniowej a poziom zaufania interpersonalnego (kapitał wiążący)

Skala od 1 do 5, gdzie 1 – bardzo niski poziom, a 5 – bardzo wysoki poziom	N=	1 – bardzo niski	2	3	4	5 – bardzo wysoki	4 + 5	Nie dotyczy	Wartość średnia
		w %	w %	w %	w %	w %	w %	w %	x
Wszyscy Polacy w wieku 15 lat i więcej	1000	8	21	31	31	3	35	5	3,0
Grupa pokoleniowa starsza „do 70.” (osoby w wieku 38 lat i więcej)	571	8	21	33	34↑0,05	5↑0,05	38↑0,01	-	3,1
Grupa pokoleniowa młodsza „po 70.” (osoby w wieku 15–37)	429	9	20	29	28↓0,05	2↓0,05	30↓0,01	12	2,9

Źródło: badania własne.

Trzecim wymiarem kapitału społecznego jest wymiar behawioralny. Reprezentują go powstałe w wyniku analizy czynnikowej cztery zmienne: poziom obywatelskiej, potencjału protestacyjnego, potencjału podejmowania działań protestacyjnych „miękkich” oraz aktywności obywatelskiej. Zgodnie z wynikami analizy czynnikowej zmienna poziom obywatelskiej jakościowo nie różni się dla poszczególnych typów kapitału społecznego, gdyż powstała z tych samych składowych. Dlatego analiza dla tej zmiennej zostanie przeprowadzona zbiorczo dla wszystkich trzech typów kapitału społecznego. Okazuje się, że istnieje słaby dodatni związek pomiędzy wiekiem a poziomem obywatelskiej, mierzonej regularnością udziału w poszczególnych rodzajach wyborów politycznych (r -Pearsona = 0,154, przy poziomie istotności 0,01). Należy zatem wnioskować, że w populacji generalnej wraz ze wzrostem wieku wzrasta poziom obywatelskiej. W celu ostatecznej weryfikacji tego twierdzenia należy przeanalizować wyniki analizy przeprowadzonej metodą identyfikacji znaczących pól w tablicach dwuzmiennowych.

Tabela 7. Przynależność do grupy pokoleniowej a poziom obowiązkowości obywatelskiej (kapitał wiążący, pomostowy, podległościowy)

Skala od 1 do 5, gdzie 1 – bardzo niski poziom, a 5 – bardzo wysoki poziom		1– bar- dzo niski	2	3	4	4 + 5	Nie do- tyczy	War- tość średnia
	N=	w %	w %	w %	w %	w %	w %	x
Wszyscy Polacy w wieku 15 lat i więcej	1000	10	20	25	40	40	5	3,0
Grupa pokoleniowa starsza „do 70.” (osoby w wieku 38 lat i więcej)	571	7↓0,01	21	24	48↑0,01	48↑0,01	-	3,1
Grupa pokoleniowa młod- sza „po 70.” (osoby w wieku 15–37)	429	15↑0,01	17	26	30↓0,01	30↓0,01	12	2,8

Źródło: badania własne.

Charakter zależności pomiędzy wiekiem a poziomem obowiązkowości obywatelskiej wydaje się potwierdzać. Grupę pokoleniową starszą statystycznie istotnie częściej – niż należałoby się tego spodziewać na podstawie rozkładu zmiennej w populacji generalnej – charakteryzuje podwyższony poziom obowiązkowości obywatelskiej – łączny odsetek z czwartego i piątego stopnia skali nie tylko przewyższa odsetek z pierwszego i drugiego stopnia skali (obniżony poziom obowiązkowości – 48% wobec 28%), ale jest również statystycznie istotnie wyższy od wskaźnika dla całej populacji generalnej (48% wobec 40%). W przypadku młodszej grupy pokoleniowej można mówić o sytuacji odwrotnej – łączny odsetek z czwartego i piątego stopnia skali, reprezentujący podwyższony poziom obowiązkowości nie tylko nie przewyższa odsetka z pierwszego i drugiego stopnia skali (30% wobec 32%), ale i jest statystycznie istotnie niższy od wskaźnika dla populacji generalnej (30% wobec 40%). Można więc powiedzieć, że populacja generalna charakteryzuje się podwyższonym poziomem obowiązkowości obywatelskiej (odsetek z czwartego i piątego stopnia skali – reprezentujący podwyższony poziom obowiązkowości obywatelskiej – jest wyższy od odsetka z pierwszego i drugiego stopnia skali – reprezentującego niski poziom obowiązkowości obywatelskiej – 40% wobec 30%), przy czym odpowiedzialna za to w większym stopniu jest grupa pokoleniowa starsza niż młodsza³⁸. Wniosek

³⁸ Niezależnie od podwyższonego wskaźnika obowiązkowości i grupy pokoleniowej poziom obywatelskości w populacji generalnej jest na tyle niski, że można za P. Glińskim powiedzieć: „Nie funkcjonuje zaś w naszym kraju nowoczesna demokracja partycypacyjna, charakteryzująca się szerokim uczestnictwem obywateli (przede wszystkim zorganizowanych grup i wspólnot obywatelskich) w procesach przygotowywania, podejmowania i kontroli decyzji politycznych, która w maksymalnie możliwy sposób uwzględnia realizację praw i interesów różnorodnych obywatelskich

ten nie potwierdza tezy generalnej, zgodnie z którą młodsza grupa pokoleniowa powinna wykazywać silniejszą dyspozycję do tworzenia kapitału pomostowego niż starsza grupa pokoleniowa. W przypadku obowiązkowości obywatelskiej ma miejsce sytuacja odwrotna – wyższy jej poziom charakteryzuje starszą grupę pokoleniową.

Kolejną zmienną reprezentującą wymiar behawioralny kapitału społecznego jest poziom potencjału protestacyjnego³⁹. Zgodnie z wynikami analizy czynnikowej powyższa zmienna dla każdego typu kapitału społecznego jest jakościowo taka sama – lista składowych, z których została utworzona, jest identyczna. Dalsza analiza będzie zatem prowadzona zbiorczo dla wszystkich trzech typów kapitału. W jej toku nie stwierdzono korelacji tak dla populacji generalnej, jak i dla grup pokoleniowych. Ogółem społeczeństwo polskie wykazuje niski poziom potencjału protestacyjnego – wskaźnik z pierwszego i drugiego stopnia skali (obniżony potencjał protestacyjny) jest znacznie wyższy od łącznego wskaźnika z czwartego i piątego stopnia skali (podwyższony potencjał protestacyjny) – 46% wobec 22%. Przynależność do grupy pokoleniowej nie wpływa w żaden sposób na to, że potencjał protestacyjny jest wyższy lub niższy. Okazuje się więc, że zmiana pokoleniowa w tym aspekcie kapitału społecznego nie ma wpływu na przemianę jego charakteru.

Kolejną zmienną reprezentującą wymiar behawioralny kapitału społecznego – ale w tym przypadku tylko typu podległościowego – jest poziom potencjału podejmowania działań protestacyjnych „miękkich”⁴⁰. W wyniku analizy korelacyjnej r-Pearsona stwierdzono, że w ramach kapitału społecznego typu podległościowego poziom potencjału podejmowania tego rodzaju działań protestacyjnych rośnie wraz z wiekiem (r-Pearsona = 0,122, przy poziomie istotności 0,01). Potwierdza to również analiza w tabeli dwuzmiennej – podczas gdy dla grupy pokoleniowej starszej łączny wskaźnik z czwartego i piątego stopnia skali (podwyższony poziom potencjału protestacyjnego) wynosi 43%, to w przypadku grupy pokoleniowej młodszej kształtuje się on na poziomie 32%. W obu przypadkach w stosunku do rozkładu

mniejszości i dla której prawidłowego funkcjonowania konieczne jest istnienie zarówno odpowiednich instytucji politycznych, jak i dojrzałego społeczeństwa obywatelskiego” (P. G l i ń s k i, *Demokracja bez partycypacji. O konieczności zaangażowania obywatelskiego uczniów*, s. 177).

³⁹ Przez potencjał protestacyjny rozumiana jest tutaj forma indywidualnego lub zbiorowego protestu, którego celem jest chęć wprowadzenia zmiany, okazanie dezaprobaty czy niezadowolenia. Jest to forma artykulacji społecznego sprzeciwu dla zaistniałej sytuacji społecznej. Działania protestacyjne są zazwyczaj kierowane do określonej instytucji formalnej, mogą obejmować zarówno prawnie dozwolone, jak i nielegalne działania. Do działań protestacyjnych w badaniu zostały zaliczone: podpisywanie petycji; rozmowy/negocjacje; udział w legalnych demonstracjach i manifestacjach; udział w nielegalnej manifestacji /demonstracji; udział w legalnym strajku; udział w nielegalnym strajku; udział w legalnej blokadzie dróg; udział w nielegalnej blokadzie dróg; okupowanie budynków, zakładów pracy, urzędów; marsze, zgromadzenia będące wyrazem poparcia/ solidarności.

⁴⁰ Działania protestacyjne miękkie odnoszą się do działań „łagodniejszych” – rozmowy/ negocjacje/ konsultacje społeczne z przedstawicielami władz samorządowych/ państwowych oraz petycje do władz samorządowych/ państwowych.

zmiennej w populacji generalnej są to różnice statystycznie istotne (0,01). Odwrotna zależność ma miejsce na początku skali – grupa pokoleniowa starsza statystycznie istotnie rzadziej niż ma to miejsce w populacji generalnej wykazuje bardzo niski poziom potencjału podejmowania tego rodzaju działań protestacyjnych (6% wobec 7%), zaś grupa pokoleniowa młodsza statystycznie istotnie częściej (9% wobec 7%).

Tabela 8. Przynależność do grupy pokoleniowej a poziom potencjału podejmowania działań protestacyjnych miękkich (kapitał podległościowy)

Skala od 1 do 5, gdzie 1 – bardzo niski poziom, a 5 – bardzo wysoki poziom	N=	1 – bardzo niski	2	3	4	5 – bardzo wysoki	4 + 5	Nie dotyczy	Wartość średnia
		w %	w %	w %	w %	w %	w %	w %	x
Wszyscy Polacy w wieku 15 lat i więcej	1000	7	22	27	37	2	39	5	3,0
Grupa pokoleniowa starsza „do 70.” (osoby w wieku 38 lat i więcej)	571	6↓0,05	22	29	41↑0,01	2	43↑0,01	-	3,1
Grupa pokoleniowa młodsza „po 70.” (osoby w wieku 15–37)	429	9↑0,05	22	24	31↓0,01	1	32↓0,01	12	2,9

Źródło: badania własne.

Powyższe wyniki świadczą, że kapitał społeczny typu podległościowego charakteryzuje się podwyższonym potencjałem podejmowania działań protestacyjnych miękkich (przewaga wskaźnika z czwartego i piątego stopnia skali nad wskaźnikiem z pierwszego i drugiego stopnia skali: 39% wobec 29%) – inaczej niż przewidywano w większym stopniu odpowiedzialna jest za to grupa pokoleniowa starsza niż młodsza. Podobnie jak w przypadku obywatelskiej okazuje się, że zmiana pokoleniowa w tym aspekcie kapitału społecznego nie ma wpływu na jego przemianę w kierunku kapitału typu pomostowego.

Kolejną zmienną, reprezentującą behawioralny wymiar kapitału społecznego typów wiążącego i pomostowego, jest poziom aktywności obywatelskiej⁴¹. Jej ska-

⁴¹ Na potrzeby prowadzonej analizy za aktywność obywatelską uznano czynną i świadomą działalność jednostki lub grupy w organizacjach społecznych itp., jak również czynny i świadomy udział w życiu społeczności, nakierowany na realizację konkretnych istotnych z punktu widzenia

la – zgodnie z wynikami analizy czynnikowej – została zbudowana na podstawie deklaracji respondentów dotyczących wspólnego załatwiania z sąsiadami istotnych dla społeczności lokalnej spraw w instytucjach publicznych, udział w zebraniach publicznych (poza miejscem pracy) i zabranie na nich głosu (oba typy kapitału) oraz dodatkowo w przypadku kapitału typu wiążącego deklaracje respondentów dotyczące udziału w rozmowach/negocjacjach/konsultacjach społecznych z przedstawicielami władz samorządowych i państwowych. Wyniki analizy korelacyjnej – tak w przypadku kapitału społecznego typu wiążącego, jak i pomostowego – wykazały, że wiek ani przynależność do grupy pokoleniowej nie warunkują poziomu aktywności obywatelskiej. Bez względu na rodzaj kapitału społecznego jest ona dość niska – w przypadku obu typów łączny wskaźnik z pierwszego i drugiego stopnia skali (obniżony poziom aktywności obywatelskiej) jest wyższy od wskaźnika dla czwartego i piątego stopnia skali (podwyższony poziom aktywności obywatelskiej) – 35% wobec 20%⁴². Obie grupy pokoleniowe mają na ten wynik jednakowy wpływ. Tym samym w powyższym aspekcie nie potwierdza się teza generalna, zgodnie z którą dokonuje się przemiana charakteru kapitału społecznego w Polsce poprzez zmianę pokoleniową⁴³. Obserwując powyższe zależności, należy pamiętać, że społeczeństwo polskie charakteryzuje się niskim poziom potencjału społecznikowskiego i zaangażowania w wolontariat⁴⁴. Prezentowane wyniki badań potwierdzają ogólne tendencje.

danej społeczności celów, a także nawiązywanie kontaktów z innymi jednostkami i grupami w celu m.in. realizacji tych założeń. K. Olechnicki, P. Zalecki, *Słownik socjologiczny*, s. 16.

⁴² Należy podkreślić dystans, jaki dzieli społeczeństwo polskie pod względem aktywności obywatelskiej od innych społeczeństw europejskich. Polacy deklarują najniższą partycypację obywatelską ze wszystkich 21 narodowości objętych badaniem przez Europejski Sondaż Społeczny. Przewyższają one (przede wszystkim kraje skandynawskie) trzy, a nawet czterokrotnie zaangażowanie polskiego społeczeństwa. Por. *Europejski Sondaż Społeczny. Wyniki badań*, Warszawa 2002.

⁴³ Do ciekawych wniosków na temat rozwoju zasobów kapitału społecznego w Polsce dochodzi J. Czapiński w ostatniej edycji „Diagnozy Społecznej”. Zauważa on, iż niski poziom zasobów kapitału społecznego w niedalekiej przyszłości doprowadzi do zahamowania rozwoju. „Żyjemy w kraju coraz bardziej efektywnych jednostek i niezmiennie nieefektywnej wspólnoty. Dobro wspólne mierzone choćby wielkością budżetu państwa rośnie tylko dlatego, że bogacą się ci, którzy mają obowiązek odprowadzania znacznej części swoich dochodów do tej wspólnotowej skarbenki. Niewielki jednak wynika z tego pożytek dla inwestycji publicznych. To, że znaczne środki finansowe płynące z UE niwelują dziś w pewnym stopniu tę asymetrię, nie powinno uspokajać polityków, bo wkrótce, gdy zasilanie zewnętrzne opadnie, a nie zwiększy się kapitał społeczny, grozi nam zahamowanie rozwoju” (J. Czapiński, P. Błędowski, *Stan społeczeństwa obywatelskiego. Aktywność i jakość życia osób w podeszłym wieku. Diagnoza Społeczna 2013 Warunki i Jakość Życia Polaków – Raport*, s. 296).

⁴⁴ N. Hipsz, „Potencjał społecznikowski i zaangażowanie Polaków w wolontariat”, CBOS BS/23/2012, Warszawa 2012.

PODSUMOWANIE

Uzyskane wyniki dotyczące zależności pomiędzy przynależnością do grupy pokoleniowej a poszczególnymi wskaźnikami typów kapitału społecznego nie pozwalają wprawdzie na bardzo jednoznaczne wnioski, niemniej jednak można mówić o pewnych tendencjach. Zgodnie z przyjętą tezą generalną zakłada się, że społeczeństwo polskie charakteryzuje się silniejszą dyspozycją do wytwarzania kapitału społecznego wiążącego niż pozostałych typów kapitału – pomostowego i podległościowego. Jednocześnie przyjmuje się, że na skutek zmiany pokoleniowej dokonuje się przemiana tej dyspozycji, gdyż młodsza grupa pokoleniowa powinna wykazywać silniejszą dyspozycję do wytwarzania kapitału pomostowego niż grupa pokoleniowa starsza.

Czy w świetle uzyskanych wyników rzeczywiście tego rodzaju wnioskowanie jest zasadne? Odpowiedź twierdząca dotyczy wymiarów strukturalnego i częściowo regulatywnego kapitału społecznego. Jak wykazały analizy dwuzmienne, grupa pokoleniowa młodsza w stosunku zarówno do grupy pokoleniowej starszej, jak i do całej populacji generalnej charakteryzuje się podwyższonym zakresem przyjacielskich sieci społecznych, podwyższonym zakresem sieci kontaktów z bliższym otoczeniem społecznym, podwyższonym zaufaniem wobec instytucji międzynarodowych i demokracji oraz obniżonym zawężonym zaufaniem interpersonalnym. Powyższe zmienne są jednocześnie wskaźnikami empirycznymi kapitału społecznego typu pomostowego, stąd twierdzenie o tendencji do przemiany charakteru kapitału społecznego na skutek zmiany pokoleniowej wydaje się słuszne.

Należy jednak zdawać sobie sprawę z pewnych ograniczeń tego rodzaju wnioskowania. Po pierwsze, dotyczy ono tylko części wymiaru regulatywnego – w przypadku zaufania wobec instytucji publicznych krajowych, instytucji silnie zhierarchizowanych, zaufania zgeneralizowanego i podległościowego oraz całego wymiaru behawioralnego kapitału społecznego albo nie stwierdzono wpływu przynależności do grupy pokoleniowej na ich poziom, albo stwierdzono wpływ odwrotny niż zakładano w tezie generalnej. Czy można więc uznać za potwierdzoną tę część tezy generalnej, która dotyczy przemiany charakteru kapitału społecznego pod wpływem zmiany pokoleniowej? Częściowo zapewne tak – należy jednak pamiętać o tym, że nawet jeśli dokonuje się pewna przemiana kapitału społecznego w Polsce pod wpływem zmiany pokoleniowej, to dokonuje się ona w wymiarze strukturalnym i regulatywnym, nie przekładając się jeszcze w znacznym zakresie na zachowania. Czy i w jakiej perspektywie czasowej mogłoby się to dokonać, jest trudne do przewidzenia i wymaga uważnej obserwacji i dalszych badań.

BIBLIOGRAFIA

- Adamczyk M., *Wprowadzenie do teorii kapitału społecznego*, Lublin 2013.
- Bezanson K., *Gender and the Limits of Social Capital*, „Canadian Review of Sociology & Anthropology” 2006, Vol. 43, no. 4, s. 429.
- Cesarski M., *Infrastruktura społeczna w Polsce po 1989 r. Zespół i jego zmiany*, „Polityka Społeczna” 2004, nr 7, s. 7–11.
- Czapiński J., Błędowski P., *Stan społeczeństwa obywatelskiego. Aktywność i jakość życia osób w podeszłym wieku. Diagnoza Społeczna 2013 Warunki i Jakość Życia Polaków – Raport*, Warszawa 2013, s. 296–305.
- EFILWC, *First European Quality of Life Survey: Participation in Civil Society. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions*, Dublin 2006.
- Europejski Sondaż Społeczny. Wyniki badań*, Warszawa 2002.
- Fatyg B., *Pokolenie*, w: *Encyklopedia socjologii. Suplement*, red. W. Kwaśniewicz, Warszawa 2005, s. 193–197.
- Fukuyama F., *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, tłum. A. i L. Śliwa, Warszawa 1997.
- Garewicz J., *Pokolenie jako kategoria socjofilozoficzna*, „Studia Socjologiczne” 1983, nr 1, s. 75–87.
- Gliński P., *Demokracja bez partycypacji. O konieczności zaangażowania obywatelskiego uczniów*, w: *Wychowanie. Pojęcia – procesy – konteksty. Interdyscyplinarne ujęcie*, t. 4, red. M. Dudzikowa, M. Czerepaniak-Walczak, Gdańsk 2008, s. 173–203.
- Hipsz N., *Potencjał społecznikowski i zaangażowanie Polaków w wolontariat*, CBOS BS/23/2012, Warszawa 2012.
- Inglehart R., *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*, Princeton 1977.
- Inglehart R., *Kultureller Umbruch. Wertwandel in der westlichen Welt*, Frankfurt am Main-New York 1989.
- Inglehart R., *Modernisierung und Postmodernisierung. Kultureller, wirtschaftlicher und politischer Wandel in 43 Gesellschaften*, Frankfurt am Main-New York 1998.
- Inglehart R., *Kultura a demokracja*, w: *Kultura ma znaczenie. Jak wartości wpływają na rozwój społeczeństw?*, red. L.E. Harrison, S.P. Huntington, tłum. S. Dymczyk, Poznań 2003.
- Inglehart R., *Pojawienie się wartości postmaterialistycznych*, w: *Socjologia. Lektury*, red. P. Sztopka, M. Kuć, Kraków 2005, s. 334–348.
- Inglehart R., Norris P., *Sacrum i profanum: religia i polityka na świecie*, tłum. R. Babińska, Kraków 2006.
- Jasińska-Kania A., Marody M., *Polacy w procesie przemian norm i wartości społeczeństw Europy*, w: *Polska w Zjednoczonej Europie. Substrat ludzki i kapitał społeczny. Materiały z Konferencji Komitetu „Polska w Zjednoczonej Europie” przy Prezydium Polskiej Akademii Nauk oraz Fundacji Rektorów Polskich*, Warszawa 2006, s. 12–16.
- Jurik N.C., Cavender G., Cowgil J., *Searching for Social Capital in U.S. Microenterprise Development Programs*, „Journal of Sociology & Social Welfare” 2006, Vol. 33, no. 3, s. 153–154.
- Klages H., *Wertorientierungen im Wandel. Rückblick, Gegenwartsanalyse, Prognosen*, Frankfurt am Main-New York 1985.
- Klages H., *Wertedynamik. Über die Wandelbarkeit des Selbstverständlichen*, Zürich-Osnabrück 1988.
- Klages H., *Traditionsbruch als Herausforderung: Perspektiven der Wertewandelgesellschaft*, Frankfurt am Main-New York 1993.
- Kubiak A., Miszańska A., *Czy nowa próżnia społeczna, czyli o stanie więzi społecznej w III Rzeczpospolitej*, „Kultura i Społeczeństwo” 2004, nr 2, s. 19–43.
- Mannheim K., *Ideologia i utopia*, tłum. J. Miziński, Lublin 1992.

- Mokrzycki E., *Dziedzictwo realnego socjalizmu a demokracja zachodnia*, Warszawa 1991.
- Olechnicki K., Załęcki P., *Słownik socjologiczny*, Toruń 1997.
- Ossowska M., *Socjologia moralności. Zarys zagadnień*, Warszawa 1986.
- Panter S., *Sozialkapital. Entwicklung und Anatomie eines interdisziplinären Konzepts*, w: W. Ötsch, S. Panter, *Ökonomik und Sozialwissenschaft*, Marburg 2002, s. 155–157.
- Petrozolin-Skowrońska B. (red.), *Nowa Encyklopedia Powszechna PWN*, Warszawa 2004.
- Putnam R., *Demokracja w działaniu. Tradycja we współczesnych Włoszech*, tłum. J. Szacki, Kraków 1995.
- Putnam R., *Bowling Alone: malejący społeczny kapitał Ameryki*, „Res Publica Nowa” 1996, nr 6, s. 16–22.
- Roguska B., *Komunikat z badań CBOS, BS/172/99, Zmiany w psychologicznych profilach elektoratów partyjnych*, Warszawa 1999.
- Słownik socjologii i nauk społecznych*, Warszawa 2004.
- Szreter S., Woolcock M., *Health by Association? Social Capital, Social Theory, and the Political Economy of Public Health*, „International Epidemiological Association” 2004, Vol. 33, no. 4, s. 650–667.
- Sztompka P., *Socjologia zmian społecznych*, Kraków 2005.
- Sztompka P., *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, Kraków 2007.
- Theiss M., *Kapitał społeczny środowiska lokalnego – pojęcia i problemy*, w: *Edukacja i animacja społeczna w środowisku lokalnym*, red. W. Theiss, B. Skrzypczak, Warszawa 2006, s. 109–126.
- Theiss M., *Krewni – znajomi – obywatele. Kapitał społeczny a lokalna polityka społeczna*, Toruń 2007.
- Wojciechowski A., *Rozległość kontaktów i siła wzajemnej pomocy w sieci powiązań społecznych*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2004, nr 3, s. 75–87.

Streszczenie

W badaniach prowadzonych nad kapitałem społecznym wskazuje się na wiele czynników warunkujących z jednej strony powstawanie zasobów kapitału społecznego, z drugiej strony występowanie określonych typów tego zasobu. Istotny wpływ na dominację jednego typu kapitału społecznego w określonej społeczności ma charakterystyczna dla niej struktura wieku. Zmiana pokoleniowa w połączeniu ze zmianą kontekstu społecznego powoduje przemiany w sferze wartości, to z kolei w istotny sposób wpływa na zachowania i podejmowane działania przez członków tejże społeczności. Prezentowany artykuł przedstawia analizę przemiany kapitału społecznego w Polsce pod wpływem zmiany pokoleniowej. Analiza opiera się na porównaniu dwóch pokoleń Polaków wzrastających w odmiennych społecznie, politycznie i gospodarczo okresach.

Słowa kluczowe: pokolenie, kapitał społeczny, przemiany pokoleniowe, struktura wieku

GENERATION GROUP AS A FACTOR DIFFERENTIATING THE TYPE
OF SOCIAL CAPITAL APPEARING IN POLAND

S u m m a r y

In research on social capital, one can observe numerous factors which, on the one hand, condition the creation of social capital assets and, on the other, the occurrence of specific types of these assets. One of the factors which influence significantly the dominance of one type of social capital over others in a given community can be linked to the age structure characteristic of such community. A generation change, combined with the change of the social context, entails transformation in the sphere of values which, in turn, has substantial impact on the behaviour of and actions undertaken by the members of such community. The current article offers an analysis of the transformation of social capital in Poland under the influence of the generation change. The analysis is based on the comparison of two generations of Poles growing up in socially, politically and economically disparate periods.

Keywords: generation, social capital, generational transformations, age structure